

Muudatused alg- ja keskhariduskoolides 1917–1920

Tsaarivõimu agoonia kuudel avanes hariduskorraldusest ja Eesti rahvakoolist (alghariduskoolidest) kohutav lagunemise pilt.¹ Jätkus kooliametnike (rahvakooliinspektorite ja –direktorite) takistamatu omavoli, millega kaasnesid aasta otsa seisvad koolid, “*näljapalgaline, koolistööst põgeneja kooliõpetaja*” ja suurenev kirjaoskamatus.”²

Pärast 1917. aasta veebruarirevolutsiooni jäid koolid endise kooliadministratsiooni bürokraatlikkuse alluvusse. Vene Ajutise Valitsuse ametnikud ei ilmutanud mingit soovi, veel vähem initsiatiivi koolikorralduse demokraatlikumaks muutmiseks või kohalike omavalitsuste võimu laiendamiseks, ammugi mitte uute kooliasutuste loomiseks. Ka kohalike kooliolude parandamiseks ei võetud midagi ette. Õpetus koolide jäi endiselt nagu tsaariajalgi osaliselt tasuliseks (eelkõige erakoolide ja linnades asunud alghariduskoolides). Keskharidus oli täielikult maksuline. Püsima jäi ka koolitüüpide rohkus ja nende õppekursuse enamal juhul mitteühildumine, mis takistas või raskendas õpilastel ühest koolitüübist, sageli ka ühelt kooliastmelt teisele kõrgemale üleminekut.

Paljudel juhtudel ilmnis eestlaste ja eesti haritlaste endi suhtumises midagi koolis muuta loidus, lastevanemate orjameelsus ja vene rahvuslaste võimu(valitsemis) himu, mis oli iseloomulik nii kadettidele kui ka sotsiaaldemokraatidele.³ Siiski teatud muudatused vabamaks kujunenud oludes hakkasid toimuma. Õpetajate ja lastevanemate või kohalike omavalitsuste algatusel mindi pärast Veebruarirevolutsiooni mitmel pool üle eesti keeles õpetamisele. Õpetajate ja lastevanemate hulgas hakkas üha enam levima arusaam emakeele õpetamise kõrval muudatuste vajadusest kogu haridussüsteemis. Õpetajaskond hakkas organiseeruma, asutas omi kutseorganisatsioone.

Tsaariaegses ametnikkonnas tegi Vene Ajutine Valitsus mõned ümberpaigutused. Kuberner P. Verjovkini asemele astus 6. märtsil 1917 ametisse kubermangukomissariiks määratud Jaan Poska, tema abiks Lõuna-Eestis sai Karl Parts. Õpperingkonna kuraatoriks nimetati 9. märtsil senise ägedaga venestaja A. Štšerbakovi asemele Tartu ülikooli rektor P. Pustoroslev, kes paari nädala pärast asendati prof. V. Grabariga. Tehti ka mõningaid teisi ametialaseid muudatusi. Nii määrati end venestajatena kõige enam

¹ Kasvatus ja haridus, 1917, nr. 1, lk. 2.

² Samas.

³ P. Pöld, Meie hariduslised paleused ja nende teostamine. – Kasvatud ja Haridus, 1917, nr. ¾, lk. 67–71.

kompromiteerinud rahvakoolide inspektorite asemele Tallinna jaoskonna rahvakoolide inspektoriteks Gustav Ollik ja II jaoskonna inspektoriks Ervin Martinson (Enn Murdmaa), Tartus II jaoskonna inspektoriks Friederich Volrad Mikkelsaar, Viljandi jaoskonna inspektoriks Mihkel Varrik.⁴ Ent õppeplaanid, programmid ja õpikud jäid endisteks. Muutumata jäi kogu haridussüsteem ja koolikorraldus.

Veebruarirevolutsiooni järel hoidsid Vene Ajutise Valitsuse ametnikud kõvasti kinni vanast poliitikast. Nii ei tulnudki Petrogradist hariduspoliitilist signaali, mis oleks teatanud, et Vene impeeriumi senine hariduskorraldus otsustavalt detsentraliseeritakse ja Venemaa rahvaste vastavatele taotlustele tullakse vastu. Rahvahariduse minister A. A. Manuilov möönis küll aprillis 1917 Petrogradis toimunud üle-Venemaalisel õpetajate kongressil, et ministeerium peab põhimõtteliselt rahvakeelt algkoolis õigustatuks ja keskkooliski lubatakse vastava soovi korral emakeeles õpetada, kuid see oli vaid suusõnaline avaldus, mitte direktiiv. Tegelikult oli Vene Ajutine Valitsus otsustavalt hariduskorralduse detsentraliseerimise vastu.⁵ Kongressil esinenud Jüri Annusson ja Julius Seljamaa esitasid rohkesti fakte, mis näitasid, et vanad ametisolevad rahvakoolide direktorid tegutsevad mistahes uuendustele vastu ja leiavad toetust oma kõrgematelt ülemustelt.⁶ Uus Riia õperingkonna kuraator professor Vladimir Grabar lubas küll tsaariaegse hariduspoliitikaga võrreldes edaspidi järeleandmisi, kuid mingeid otsustusi ta ei langetanud.

Tähelepanuväärsed muudatused toimusid pärast Veebruarirevolutsiooni kohapealses poliitilises administratsioonis. Vene Ajutise Valitsuse poolt 30. märtsil kinnitatud "Eestimaa maaomavalitsuse seaduse" alusel valiti Eestimaa maanõukogu, mis asus tööle 1. juulil 1917. Maanõukogu moodustas Ajutise Maavalitsuse. Eesti Ajutise Maavalitsuse esimeheks valiti eesti tunnustatud haridus- ja poliitikategelane Jaan Raamot. Alates 12. oktoobrist oli Maavalitsuse esimees Konstantin Päts. Ajutise Maavalitsuse haridusosakonna juhatajaks sai ENKS-i, Tütarlaste Gümnaasiumi direktor, harukordsete pedagoogi- ja hariduspoliitiliste võimetega pedagoog Peeter Põld.

Õpetajad aktiveerusid alates 1917. aasta märtsist, hakkasid esitama haridusalaseid nõudmisi ja ka oma kutseorganisatsioone asutama. Nii otsustasid 29. – 30. märtsini

⁴ V. Sirk, Haridus ja õpetajaskond Eestis omariikluse loomise aastatel (1917–1920) aastate algus. – *Acta Historica Talliennensia*, 1999, nr. 3, lk. 134.

⁵ V. Sirk, Haridus ja õpetajaskond Eestis omariikluse loomise aastatel (1917–1920) aastate algus. – *Acta Historica Talliennensia*, 1999, nr. 3, lk. 133, 134.

⁶ Ülevenemaaline õpetajate kongress. – *Kasvatus ja Haridus*, 1917, nr. 3–4, lk. 118, 119.

peetud koosolekul Tallinna linna ja selle ümbruskonna kooliõpetajad võimudelt luba küsimata üle minna 1917. aasta sügisest eesti keeles õpetamisele. Kus see n.-ö. Tehnilistel põhjustel võimalik ei olnud, seal tuli ajutiselt kasutada vene keelt. Ka 6. aprillil Rakveres toimunud Virumaa õpetajate koosolekul otsustati hakata algkoolides õpetama eesti keeles. Paljudes teisteski kohtades tegid õpetajad seda omal algatusel või lastevanemate soovil.

1917. aasta suvel toimus palju õpetajate kokkutulekuid, kus arutati eesti rahvuskooli tulevikku, selle korraldust ja õppetöö sisu. Põhinõudmiseks oli vene asemel õpetamine eesti keeles, kuid samal ajal eriti vilkalt tehti seda Tallinna Õpetajate Seltsis. Tulemusena fikseeriti uued põhijooned. Rahvuskooli aluseks otsustati seada kee-aastase kursusega rahvakool (algkool), mis on kõigile kohustuslik ja maksuta. Kes rahvakoolist ei lähe edasi mõnda teise kooli, õpib veel ühe aasta täienduskoolis. Keskkooli alamaste (alumised klassid) kaotatakse ära. Nende aset hakkab täitma 6-klassiline rahvakool (algkool). Keskkool kavandati viie klassiga. Selle I klassi võetakse vastu 6-klassilise algkooli lõpetanuid täienduseksamiga võõrkeeltes. Kavandati ka õpetajate koolitus. Õpetajate seminaril pidi olema kuus klassi. Lisaks erialasele õpetaja haridusele pidi seminar andma ka täieliku keskhariduse. Seminari lõpetanu pidi saama õiguse astuda ülikooli.⁷

Sügiseks 1917 süvenesid majanduskaos ja poliitilised pinged. Seni kooli ja hariduselus saavutatud napid võidud kadusid ühiskondlik-poliitilisse destruktiivsusse, sest Riia langemise (22. aug.) järel algas uus hooga koolide, ka mõnede linnades asunud alghariduskoolide evakueerimine Venemaale Eesti haridussüsteem kannatas sellisel määral, et ületas venestusaja algusaastatel tekitatud kahju.⁸ Et eesti õpetajad ja nende kutseorganisatsioonid ei läinud kaasa enamlaste kooli- ja võimuasutustega, vaid taunisid nende vägivaldavalitsust, nõudsid endiselt eesti enesemääramist, kodanikuvabadusi jm., siis kavatsesid enamlased 30. juunil 1918 kõik alg- ja keskkooliõpetajad vallandada ja uuesti ametisse võtta vaid nende endi nõudmistele vastavad.⁹ Kuigi enamlased üritasid Eestis olevaid õppeasutusi allutada kohalikule juhtimisele – Eesti Tööraha Koolivalitsusele – ei lõpetanud vene nõukogude rahvakomissariaadid sekkumist

⁷ E. Murdmaa, Mälestusi ja mõtteid, lk. 21. (Käsikiri Eesti Pedagoogika Arhiivraamatukogus.)

⁸ V. Sirk, Haridus ja õpetajaskond Eestis omariikluse loomise aastatel (1917–1920) aastate algus. – Acta Historica Talliennensia, 1999, nr. 3, lk. 131.

⁹ Eesti Kool, 1918, nr. ¾, lk. 350.

siinsetesse haridusküsimustesse.¹⁰ Enne Saksa sõjavägede saabumist (23. veebruaril 1918) allutatigi kõik õppeasutused Hariduse Rahvakomissariaadile.

1917. aasta sügise lähenedes süvenesid majandusloas ja poliitilised pinged. Riia langemisel (22. augustil) sakslaste kätte algas uue hooga koolide evakueerimine. Maanõukogu kutsus eestlasi mitte lahkuma kodumaalt. **Evakueeritud koolide asemel avati võimalust mööda uusi eesti koole ja töötati tulevikuplaanide kallal.** Vologda kubermangust kodumaale tagasi tulnud gümnaasiumiõpetaja Johannes Kiivet arvas, et Lääne-Euroopale järele jõudmiseks tuleks senine kolmeaastane rahvakooli kursus muuta alates 1918/19. õppeaastast nelja-aastaseks ja seejärel nelja-viie aasta jooksul kuueaastaseks. Tema arvates olid olemasolevad õpetajad võimelised õpetama ka 6-klassilistes (6-aastase kursusega) algkoolides, kui nad käivad suvekursustel ja hoolega täiendavad oma teadmisi.¹¹ J. Kiiveti visioon tabas eesti kooli ja õpetajakoolituse arengu põhijooni üsna täpselt.¹²

1917. aasta 22. septembril esitas Maanõukogu esimees A. Vallner isikliku kirja Venemaa Ajutise Valituse peaminister A. Kerenskile, nõudes rahvaste võrdõiguslikkust ja kõikides koolides emakeelse õpetuse kehtestamist. Vastus kirjale jäi saamata.

Tegelikkuses lahenes õppekeele küsimus Eesti koolides ajutiselt n.-ö. Iseenesest. Pärast seda, kui Riia langes (22. aug. 1917) Saksa vägede kätte, evakueeriti suurem osa vene õppekeelega keskkooli koos õpilastega Sise-Venemaale. Kohale jäänud eesti õpilaste jaoks tuli tegevusse rakendada uued, eesti õppekeelega koolid. Et oktoobris (u. k. j. novembris) kehtestatud enamlaste võim nn. Oktoobrirevolutsioon ei teinud eestikeelsele õpetamisele üleminekuks takistusi ja üldise anarhia olukorras polnud kedagi, kes oleks takistanud emakeeles õpetamist, siis oli õpetajatel ning koolidel palju võimalusi toimida omatahtsi.

Selline olukord ei kestnud kaua. Eesti mandri okupeerimisega Saksa vägede poolt veebruaris 1918 katkes kõigi eesti rahvuslike asutuste, sealhulgas rahvuskooli ülesehitamine. Siiski lasksid Saksa okupatsioonivõimud koolidel töötada kuni kevadeni enam-vähem senistel alustel. Ainult ülestõusmispühaks suleti ligikaudu 200 õigeusu kooli, kus töötas pea 400 õpetajat.¹³ Vaid mõned said õiguse erakoolidena tööd jätkata.

¹⁰ V. Sirk, Haridus ja õpetajaskond Eestis – Acta Historica Talliennensia, 1999, nr. 3, lk. 137.

¹¹ J. Kiivet, Rahvakooli õp[pe]aja pikkus ja õpilaste vanadus. – Eesti Kool, 1918, nr. 12, lk. 13.

¹² V. Sirk, Haridus ja õpetajaskond Eestis omariikluse loomise aastatel (1917–1920) aastate algus. – Acta Historica Talliennensia, 1999, nr. 3, lk. 135.

¹³ M. Graf, Eesti rahvusriik. Ideed ja lahendused: ärkamisajast Eesti vabariigi sünnini. Tallinn, 1993, lk. 221, 222.

Paljudes kohtades, eriti Viljandi- ja Saaremaal võttis Saksa võim õigeusu kogudustelt koolimajad ühes koolimaadega ning pani ametisse uued õpetajad.

Juuni algul 1918 kinnitas 8. armee ülemjuhtaja esmalt Liivi- ja Eestimaa rahvakooli määruse,¹⁴ seejärel ka keskkooli ja eraõpetuse määruse.¹⁵ Kolmeaastase kursusega rahvakolis lubati õpetada emakeeles, kuid kooli lõpetamisel pidid õpilased oskama saksa keelt. Eesti keeles õpetamist lubati ainult õigusteta erakoolides. Selgelt ilmnes tendents hoida algkool lahus keskkoolist. 1918. aasta 24. veebruaril moodustatud Eesti Ajutine Valitsus suruti põranda alla, kuid jätkas võimalust mööda tegevust. Õpetajate seltsid ja liidud keelustati. Suur osa õpetajaid oli okupatsiooni teisel poolel tööta, palgad kätte saamata. Saksa okupatsiooni lõppemisega novembris 1918 tuli eest rahvakoolile ränk katsumiste aeg, mis tähendas Eesti Tööraha Kommuuni võimutsemist suurel osal Eesti alal ja seejärel Vabadussõja majandusraskustest ülesaamist.

Saksa vägede lahkudes tungis Eestisse 28. novembril 1918 Punaarmee. Punaarmee kannul jõudsid Eestisse eesti enamlased, kes kuulutasid 29. novembril välja oma võimu, nn. Eesti Tööraha Kommuuni (Kommuuna). Tegutsedes võõrvägede kaitse all, asusid nad korraldama jaanuariks 1919 vallutatud Eesti alal (ligikaudu 1/3) kooli- ja hariduselu. Selleks oli Kommuunil oma Tööraha Koolivalitsus (Haridusministeeriumi tähenduses) eesotsas A. Vallneriga.

Kõrgkoolidega tegelevat organit või isikut Tööraha Koolivalitsuses ei olnud. Ilmselt peeti kõrgharidust mitte kohaliku võimu, vaid keskvõimu pädevusse kuuluvaks. 1918. aasta algul hakati siiski Tartu ülikoolile tähelepanu pöörama.¹⁶ Küll aga oli A. Vallneri ülesandeks töö kesk- ja kutsekoolidega ning õpetajate ettevalmistamine. Otsustati natsionaliseerida õpetajate seminarid ja takistada umbkeelsete tegelaste seadmist seminaride etteotsa.¹⁷ Petrogradis asuv keskvalitsus pidas lubatavaks teatud haridusküsimuste lahendamist kohapeal, kuid enamlaste koolivalitsus ei suutnud enda jaoks efektiivselt kasutada lühikest aega, mis oli tema käsutuses. Siiski avaldati 23. veebruaril 1918 hariduse rahvakomissari määrus kõigi Eesti õppeasutuste allutamise

¹⁴ Verordnung betreffend Neuordnung des Volksschulwesens in Liv- und Estland. – Verordnungsblatt für Liv- und Estland, 1919, 15. Juni N 26, lk. 265–269.

¹⁵ Verordnung über Ausgestaltung und Unterhaltung der öffentlichen höheren und mittleren Schulen in Livland und Estland. Verordnung betreffend Regelung des Privatunterrichts in Liv- und Estland. – Verordnungsblatt für Liv- und Estland, 1918, 19. Juni, N 27, lk. 275–278.

¹⁶ Tartu ülikooli ajalugu. II. 1798 – 1918/ Koost. K. Siilivaks. Tallinn, 1982. lk. 319.

¹⁷ Eesti Kool, 1918, nr. ¾, lk. 38.

kohta Hariduse Rahvakomissariaadile.¹⁸ Kuid samal päeval põgenesid nõukogude tegelased Tallinnast laevadele ja järgmisel päeval jõudsid kohale Saksa väed.

Kui 1917. aasta lõpul ja järgmise algul võisid eesti enamlased arvestada veel kohaliku punakaardi ja märkimisväärse osa elanike toetusega, siis kommuuni päevil püsisid nad vaid punaväe kaitse all. Sellekohane oli ka nende poliitika (sh. Hariduspoliitika, kui niisugusest üldse kõnelda saab). Kommuuni rahvahariduse osakond (Haridusministeeriumi volitustega, selle juhataja A. Vallner) pidas Eestile kohaseks Nõukogude Venemaal A. Lunatšarski poolt välja töötatud ühtse polütehnilise töökooli põhimõtteid.¹⁹ Kavatseti luua 13 – 17- aastastele kaheastmeline töökool, esimene 5-klassiline, teine 4-klassiline.²⁰ Üldsuund oli, et erakoolid tuleb üle võtta või sulgeda.

Kommuuni tegelased süüdistasid õpetajaid haridustöö ebaedus. Mitmed olevat põgenenud “valgete väerinna taha.” Virumaa valdades olevat “ligi pooled õpetajad valgetega seltsis ära jooksnud”, mistõttu mitte kõiki kool ei saadud avada.²¹ Seevastu Tartus olevat palju õpetajaid kohale jäänud.

Kommuuni Kultuuri ja hariduse Valitsus korraldas õpetajatele ankeedi ja selle andmeid arvestades võeti nõuks osa õpetajaid vallandada, võimaldades neil mõne aja pärast “tööraha majandus- ja kasvatusteaduses ja materialistlikus dialektikas” eksam sooritada. Kommuuni tegelased kujutasid eesti õpetajat mustemates värvides kui enamlased Oktoobrirevolutsiooni aegu. Siis nähti vähemalt rahvakooliõpetajas üldjuhul koolitatud proletaarlast, keda siis ka kuigivõrd hinnati.²²

Eesti Vabariigi koolikorralduse aluste rajamisel oli üheks sammuks pärast Saksa okupatsiooni Ajutise Valitsuse deklaratsioon 3. novembrist 1918. aastast, milles rõhutati rahvusliku kooli loomise vajadust. Ajutise Valitsuse ajutised määrused koolide kohta” 2. detsembrist 1918.²³

Selle järgi tunnistati õppekeeleks õpilaste emakeel, mis kindlustati ka vähemusrahvustele. Seal, kus vajalik arv õpilasi olemas oli, tuli vähemusrahvustele avada oma koolid või paralleelklassid. Võõrkeel tunnistati vabatahtlikuks õppeaineks,

¹⁸ J. Saat, Nõukogude võim Eestis. Oktoober 1918 – märts 1918. Tallinn, 1982, lk. 319.

¹⁹ Ar. Wallner, Tööraha kultuur. – Klassivõitlus, 1919, nr. 11, lk. 43.

²⁰ Revolutsioon, kodusõda ja välisriikide interventsioon Eestis (1917 – 1920). II. Eesti Tööraha Kommuun, kodusõda ja võitlus rahu eest. Märts 1918 – veebruar 1920/ Toim. K. Siilivaks. Tallinn, 1982, lk. 211.

²¹ Kodusõda ja välisriikide interventsioon Eestis 1918 – 1920. Dokumente ja materjale. / Toim. K. Siilivask. Tallinn, 1984, 202, 203.

²² Eesti Riigiarhiivi Filiaal (ERAF), f. 28, nim. 3, s. 702, l. 24.

²³ Riigi Teataja, 1918, nr. 3, lk. 8.

seda lubati õpetada algkooli neljandast õppeaastast alates. Eesti keel pidi olema kohustuslikus õppeaineiks kõigis mitte-eestikeelsetes koolides. Usuõpetus tunnistati koolides vabatahtlikus õppeaineiks. Selle vabatahtlikkuse kindlustamiseks kõrvaldati Eestimaa koolivalitsuse ajutise korralduse alusel vaimulikud koolide revideerimisest, järelvalve ja usuõpetuse õppprogrammides korraldamisest.

Novembris 1918 alustas tegevust Eesti Vabariigi Haridusministeerium. Vabariigi algaastail töötas Haridusministeeriumis ja samuti omavalitsuste haridusosakondades palju õpetajaid, sest haridusküsimustes kompetentseid jõude polnud vastava elukutselise bürokraatia puudumise tõttu mujalt võtta kui õpetajaskonna hulgast. Riigi ja omavalitsuse organeis töötavad õpetajad lähtusid oma tegevuses õpetajate kongresside ja oma kutseorganisatsiooni – Eesti Õpetajate Liidu seisukohtadest. 1917. aastal asutatud Eesti Õpetajate Liitu kuulusid kõigi koolitüüpide õpetajad (1919.a. oli liikmeid 2168, 1924.a. – 3453.) EÕL pidas palgavõitlust ja hoolitses õpetajate pedagoogiliste teadmiste täiendamise eest, kuid pühendas selle kõrval palju tähelepanu ka koolikorralduse küsimustele. Õpetajate elulised huvid (teenistus, töötingimused) olid tihedalt seotud hariduselu üldise olukorraga. Seepärast kujunesid õpetajad üheks peamiseks jõuks võitluses koolisüsteemi demokratiseerimise eest.

Aastail 1918 – töötas Haridusministeeriumis mitmesuguseis ameteis (riigikoolinõunik, haridusministri abi, haridusnõunik) endine õpetaja ja rahvakoolide inspektor Friedrich Volrad Mikkelsaar,²⁴ kes oli Eesti hariduselus üheks silmapaistvamaks demokraatliku suuna esindajaks. Haridusministrid vaheldusid vabariigi algusaastail sageli, ega suutnud mingit oma joont läbi viia. Püsiva töömehena andis sel ajal Haridusministeeriumi tööle suuna Fr. V. Mikkelsaar. Ta püüdis Eesti hariduselu juhtida ühtluskooli ja töökooli põhimõtetest lähtudes. Koolinõunik Märt Raud on oma mälestustes Koolinõunik Märt Raud on oma mälestustes Fr. R. Mikkelsaart iseloomustanud järgmiselt: "Teda võiks nimetada vasakpoolseks parteituks kodanlaseks. Tööerakonnale seisis ta lähedal peamiselt negatiivses suhtumises vaimulikesse. Ta ei armastanud vaimulikke nende konservatiivse hoiaku pärast koolküsimustes. [...] Oma nõudmistes oli ta radikaalne ja ei tunnistanud kompromisse. Seitsmeaastase algkooli suhtes oli ta pidanud alistuma võimule - Asutav Kogu oli tõmmanud ühe klassi ta kavast maha. Aga seda nõudis ta järelejätmata, et koolikohustus kestaks kuni 16. eluaasta lõpuni."²⁵

²⁴ Vt. Lähemalt: V. Viilup, Friedrich Volrad Mikkelsaar ja tema osa kodanliku Eesti kooliuuendusliikumises. – Rmt.: Nõukogude pedagoogika ja kool. V. Tartu, 1969, lk. 106 – 116.

²⁵ M. Raud, Eesti kool aegade voolus. Koolinõuniku mälestusi. I. Stockholm 1965, lk.120. 121.

Määrusega 4. detsembrist 1918 vallandas Fr. V. Mikkelsaar Saksa okupatsioonivõimude poolt ametisse pandud õpetajad ja määras ametisse samade võimude poolt tagandatud õppejõud. 6. detsembri määrusega teatas Mikkelsaar, et usuõpetuse vabatahtlikuks tunnistamise tõttu on usuõpetus mittesunduslikuks õppeaineiks nii õpetajatele kui õpilastele ja üle kähe tunni nädalas ei tohi teda koolis olla. Koole ülalpidavad asutused ei olnud kohustatud usuõpetuse kui vabatahtliku õppeaine õpetamise eest hoolt kandma. 17. detsembri määrus keelas asutustel ja omaavalitsuse organitel õpetajale tema valimise ajal usuõpetuse õpetamise küsimuses survet avaldada.²⁶

Haridusministeeriumi kooliosakonna juhatajana töötas 1918. aasta lõpust kuni 1921. aasta veebruarini demokraatlik haridustegelane ja õpetaja Ernst Martinson (Enn Murdmaa),²⁷ kelle poolt väljatöötatud kava järgi pidid algkool, keskkool ja kõrgem kool moodustama ühtluskooli süsteemi. Algkool pidi olema seitsme õppeaastaga, kõigile kohustuslik, emakeelne ja maksuta. Sisseastumiseksamid keskkooli tuli kaotada. Alg- ja keskkooli kursus kokku pidi kestma 12 aastat.²⁸ Usuõpetust koolis see eelnõu ette ei näinud. Neid põhimõtteid propageeriti Eesti Õpetajate Liidu häälekandjas "Kasvatus", samuti vasakpoolsete parteide häälekandjates.

Algkooliseaduse lõplik formuleerimine oli 1919. aastal valitud Asutava Kogu ülesandeks. Asutavas Kogus osutusid kõige mõjukamaks vasakpoolsed parteid (sotsiaaldemokraadid, tööerakondlased, esseerid), kes oma poliitikas arvestasid tööliste, talurahva ja demokraatliku intelligentsi nõudmisi.

Enne kui Asutav Kogu asus arutama algkooliseadust, võttis ta 19. septembril 1919. aastal vastu määruse²⁹ koolikohustuse laiendamise kohta 1919/20. õppeaastal, mis nägi ette üldise nelja-aastase koolikohustuse kehtestamise (9. - 14. eluaastani) varem luteriusulise talupojaseisuse suhtes kehtinud kolmeaastase vallakoolikohustuse asemel. Algkooliseaduse eelnõu oli enne esitamist Asutavale Kogule arutlusel Asutava Kogu hariduskomisjonis. Viimase koosseisus leidis ka konservatiivseid haridustegelasi. Otsustati, et algkoolikursuse kestus olgu kuus aastat. Algkoolis nähti ette uskude (usundite) õpetus.

²⁶ Vt. Lähemalt: V. Viilup, Friedrich Volrad Mikkelsaar ja tema osa kodanliku Eesti

kooliuuendusliikumises. – Rmt.: Nõukogude pedagoogika ja kool. V. Tartu, 1969, lk. 117 – 125.

²⁷ V. Horm, Enn Murdmaa ja tema osa kodanliku Eesti Kooliuuendusliikumises. – Rmt.: Nõukogude Pedagoogika ja kool. V. Tartu, 1969, lk. 117 – 125.

²⁸ Eesti Riigiarhiiv (ERA), f. 1108, nim. 3, s. 6, l. 1, 2.

²⁹ Samas, s.10, l. 71.

Asutavas Kogus kujunesid peamisteks vaidlusobjektideks ühtluskooli põhimõte ja usuõpetuse küsimus. Konservatiivid väitsid, et algkool ei pea moodustama ühtluskooli kohustuslikku esimest astet ja taotlesid keskkoolide juures algkooli-astmele vastavate klasside säilitamist. Keskkoolidirektor N. Kann soovitas asutada maksulisi erakoole koos algklassidega,³⁰ et võimaldada jõukamail saada haridust ilma avalikus algkoolis käimata. Kuigi algkooliseaduse § 1 kuulutas, et algkool moodustab ühtluskooli esimese järgu (astme) viisid parempoolsed parteid, kellega koaleerus tööerakond, algkooliseadusse sellised paragrahvid, mis ühtluskooli teostamist raskendasid. Avalike algkoolide kõrval lubati erakoole ja kõdist õpetust, mis kindlustasid ühele osale lastele keskhariduse omandamisel soodustusi.

Kooli ilmalikkuse küsimuses saavutas võidu Asutava Kogu vasakpoolne enamus, kes toetus õpetajate organisatsioonide otsustele usuõpetuse kõrvaldamise kohta koolist. Algkooliseaduse § 2 võeti vastu sõnastuses: "Algkool on emakeelne, ilma usuõpetuseta ja maksuta."³¹ Võitlus usuõpetuse ümber kajastas laialdast kriitikat ja hukkamõistu, mille osaliseks usuõpetus ja pastorite tagurlik tegevus oli saanud eelnenud aastakümnete vältel ja mis alles nüüd pääses täiel määral kõlama.³² Tsaarirežiimi tingimustes oli kirik olnud valitseva võimu toeks.

Kuigi enamik õpetajaid pooldas seitsmeaastast algkooli, otsustati Asutavas Kogus, et algkooli kursus kestab kuus õppeaastat. Koolikohustus pidi kestma 7. - 16. eluaastani või algkoolikursuse lõpetamiseni. Vanemaile, kes ei hoolitse oma laste koolikohustuse täitmise eest, nähti ette rahatrahv. Nende laste, keda vaesuse pärast ei suudetud kooli panna, kooliskäimise võimaluse eest pidi hoolitsema kohalik kogukond. Koolikohustuslikke lapsi ei tohtinud õppetöö ajal võtta palgalisele tööle.

"Avalikkude algkoolide seadus"³³ võeti Asutava Kogus vastu 7. mail 1920. Et sobivate kooliruumide ja õpetajate puuduse tõttu ei olnud 6-klassilist koolikohustust kohe võimalik sisse seada, pidi selle elluviimine sündima järk-järgult. Lõplikuks tähtajaks määrati 1930. aasta. Selle ajani pidi kehtima koolikohustus IV klassi lõpetamiseni või 8.–16. eluaastani. Algkoolide V - VI klassid võisid seni töötada mittekohustuslikena.

³⁰ Asutava Kogu protokollid, nr. 106, v. 320, 321.

³¹ Riigi Teataja, 1920, nr. 75/76, lk. 593.

³² V. H o r m, Eesti õpetajate organisatsioonid (1870 - 1940). Tallinn., 1971, lk. 52. (Käsikiri Eesti Pedagoogika Arhiivraamatukogus).

³³ Riigi teataja, 1920, nr. 75/76, lk. 594.

Uue seaduse elluviimise määrusega³⁴ nimetati kõik endised valla-, kihelkonna- ja ministeeriumikoolid, linna- ja kroonualgkoolid jne. 1920/21. kooliaasta algusest avalikeks algkoolideks. Keskkoolide ja kutsekoolide ettevalmistus- ning alamad klassid muudeti kehtiva koolikohustuse ulatuses algkooliklassideks. 1924. aastal asuti 5. ja 6. õppeaastale vastavate klasside sulgemisele keskkoolide juures.

Algkooliseaduse elluviimise määruse järgi (§ 59) olid koolikohustuslikud esialgu lapsed, kes õppeaasta alguseks üheksa aastat vanaks saanud. Koolikohustus laiendati kaheksa-aastastele lastele alates 1924. aasta sügisest. Kuid maakonnaavalitsustele jäeti ikkagi õigus alla üheksa-aastasi lapsi neis valdades, kus koolikohustuse läbiviimine nende laste suhtes "ülepääsematuid raskusi sünnitab", koolikohustusest vabastada. Järeelvalve laste korraliku kooliskäimise üle kuulus kooli hoolekogule, kes lastevanemaid laste vabandamatuil põhjusil korratu kooliskäimise puhul pidi trahvima.

³⁴ Riigi teataja, 1920, nr. 153/154, lk. 1218.